

KAROL SORBY ml.

Káhirska konferencia 1921

(Kladenie základov britskej politiky na Blízkom východe po prvej svetovej vojne)

The Cairo Conference of 1921. (Foundations of British Policy in the Middle East after the First World War): The Hāshimite claim to Arab leadership had been born almost haphazardly in the circumstances of the First World War. It was far from being accepted by all the Arabs and would always suffer from its sponsorship by Britain. But the total Ottoman collapse did give Britain and France a brief period in which they felt that they could act largely as they pleased. It was something that would otherwise have been unimaginable for two invading Christian powers.

Inducing Arabs under the rule of the Ottoman Turks to rebel against their oppressors the British and French during the First World War convinced the Hāshimite clan that they would rule over the Arab Middle East. Later on, having been awarded by the League of Nations the mandates for the former Arab provinces of the Ottoman Empire the victorious powers began to consider those territories as their colonies. However, the Allies' decisions on the partitioning of the Ottoman Empire were not carried out peacefully. Apart from the fighting in Syria, there were uprisings in Egypt, Iraq and Palestine, because the Arab hopes had been thwarted by the establishment of administrations on colonial lines with virtually no Arab participation. The Arab rebellions could be put down only at heavy costs.

The post-war economy caused the British government to act. Winston Churchill as Colonial Secretary, with T. E. Lawrence as adviser, held a conference in Cairo in March 1921. No Arabs were present, but the meeting was attended by the high commissioners for Iraq, Egypt and Palestine. It was decided to carry out the arrangement already prepared in London to make Amīr Faysal King of Iraq. Churchill's decision regarding Iraq was to have calamitous consequences as quite different communities – the Sunnī Muslim Arabs, Sunnī Muslim Kurds, and Shī'ī Muslim Arabs – were put under a single ruler. The Hāshimite Amīr Faysal was made King of a land with which he had no connection. Many people say, that Churchill's decision of 1921 continue to cause terrible grief to Iraq's indigenous people and anxiety to the rest of the world.

Key words: The First World War and the Middle East; partition of the Ottoman Arab provinces; the Cairo conference of 1921; creation of the Iraqi monarchy

* * *

Rozhodnutia spojencov o rozdelení Osmanskej ríše sa neuplatňovali pokojne. Odhliadnuc od bojov v Sýrii, v Palestíne, keď vyšli najavo pravé ciele sionistických vodcov, došlo k protižidovskému povstaniu rozhorčených a znepokojených Arabov. V Egypte vládlo napätie už od začiatku násilností v marci 1919, keď ľudové povstanie donútilo Britov k ústupkom a svojimi sociálny-

mi požiadavkami sa stalo nevítané najmä pre domácu veľkoburžoáziu.¹ Národné požiadavky predložené Sa'dom Zaġlūlom a Wafdom sa sústreďovali na ukončenie britského protektorátu, najmä odkedy Británia preukázala ochotu uznať nezávislosť podstatne zaostalejších arabských oblastí, ako bol Egypt, napr. al-Hidžāzu a istý čas aj Sýrie.² Britská vláda vymenovala osobitnú komisiu pod vedením ministra pre kolónie lorda Milnera, aby prešetrila situáciu a predložila jej odporúčania. Milnerova komisia prišla do Egypta 7. decembra 1919³ a zotrvala tam do začiatku marca 1920. Potom sa vrátila do Londýna na tajné rokovania so Sa'dom Zaġlūlom. Nakoniec 9. decembra 1920 predložila kompletnú správu. Komisia v nej po prvý raz priznala nemožnosť akéhokoľvek návratu k predvojnovému stavu alebo k reformám formálneho charakteru a vyzývala k radikálnejším zmenám, ktoré by reagovali na „nové podmienky“. Považujúc moment za priaznivý odporúčala, aby v Egypte vládla egyptská vláda tak ako za vojny s tým, že britské záujmy v krajine budú zaistené zmluvou.⁴ Milnerova správa na jednej strane odrážala nový realizmus jednej časti britských politikov voči rastúcej sile národného hnutia, ale zároveň pripúšťala, že oslabenie britskej moci v Egypte môže vážne skomplikovať britskú situáciu v perzsko-mezopotámskych vzťahoch.

Kým trvala vojna, britské postavenie na Arabskom polostrove bolo vzhľadom na politiku finančnej podpory viacerým miestnym vládcami pomerne jednoduché. Po skončení vojny však potlačené rozpory a rivalita prepukli s novou silou. Navyše kráľ Husajn, uznávaný v moslimskom svete ako ochranca dvoch najposvätejších miest,⁵ začal spôsobovať ťažkosti. Neschopný neutralizovať sa'ūdovskú hrozbu začal sa stále hlasnejšie sťažovať na Veľkú Britániu: vyčítal jej, že nespĺnila sľuby dané za vojny, že spojenci ho na Parížskej mierovej konferencii neuznali za seberovného, že európske mocnosti odmietli potvrdiť jeho nárok na vládu nad celým arabským územím. Najviac ho však hnevalo to, že kým Briti nereagovali na to, že Francúzi rozdrvili Fajsalov režim v Sýrii, podporovali nároky sionistov v Palestíne. Briti si uvedomovali, že rozčarovaný Husajn mohol naplno podporiť nespokojné sily v Sýrii, preniknúť do Palestíny alebo – čo by bolo ešte horšie – pokúsiť sa o dohodu s Turkami. V Iraku, kde arabské nádeje na nezávislosť boli zmarené zriadením koloniálnej anglo-indickej administratívy prakticky bez arabskej účasti, povstali v lete 1920 kmene žijúce na strednom Eufrate a Briti ich dokázali potlačiť len za vysokú cenu.⁶

Od konca vojny bol Winston Churchill vo vláde najostrejším kritikom blízko-východnej politiky premiéra Lloydja Georga. Varoval, že Británia v mierových časoch nikdy neudržiavala pozemnú armádu, a preto parlament odmietne vydávať peniaze na okupáciu krajín Blízkeho

¹ SORBY, Karol R.: *Egyptská revolúcia 1952*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 1998, s. 22.

² Podrobnosti sú uvedené v siedmej kapitole monografie: SORBY, Karol R.: *Blízky východ v medzinárodnej politike, 1918 – 1945*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2009, s. 133 – 137.

³ CHIROL, Valentine: *Egyptian Problem*. London : Macmillan and Co. Ltd., 1921, s. 260.

⁴ ZAYID, Mahmoud: *Egypt's Struggle for Independence*. Bejrút : Khayats, 1965.

⁵ Vládca alebo panovník ovládajúci územie, na ktorom sa nachádzajú najposvätejšie mestá islámu Mekka a Medina majú čestný titul „Chādim al-haramajni aš-šarīfajni“ (Služobník dvoch svätostánkov). Od roku 1926 dodnes je nositeľom tohto titulu kráľ Saudskej Arábie.

⁶ IRELAND, Philip Willard: *Iraq. A Study in Political Development*. London : Jonathan Cape, 1931, s. 273; LONGRIGG, Stephen Hemsley: *Syria and Lebanon under French Mandate*. London – New York – Toronto : Oxford University Press, 1958, s. 123; ANTONIUS, George: *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement*. Bejrút : Khayats bez dátumu vydania, s. 314 – 315; MARR, Phebe: *The Modern History of Iraq*. Boulder, Colorado : Westview Press, 1985, s. 33.

východu. Tento dôvod mal britskú vládu podnietiť k tomu, aby pristúpila na podmienky, ktoré budú Turci ochotní prijať. V októbri 1919 varoval premiéra, ktorý bol nadšeným podporovateľom Grékov, že ich dobrodružná invázia do Turecka môže Grécko zničiť a že vojenský vpád Francúzov do Sýrie môže narušiť vzťahy Británie s Francúzskom. Znepokojovali ho aj Židia, ktorí si *Balfourovu deklaráciu* vysvetľovali tak, že Briti vysídlia miestne obyvateľstvo, aby sa mohli v Palestíne bez odporu usadzovať. Tvrdil, že blízkovýchodná politika spojencov by sa mala zmeniť a európske mocnosti by sa mali vzdať svojich nárokov na Sýriu, Palestínu a ďalšie oblasti a namiesto rozdelenia Osmanskej ríše na oddelené teritoriálne sféry vykorisťovania by sa mala zachovať celistvosť Osmanskej ríše tak, ako existovala pred vojnou, pričom by mala byť podriadená prísnej medzinárodnej kontrole.⁷

Nepokoje na Blízkom východe boli súčasťou kríz, ktoré po vojne zaťažovali britskú diplomaciu. Zmeny v mnohých častiach ríše čiastočne vysvetľujú neschopnosť *Foreign Office* reagovať promptne a účinne na blízkovýchodné problémy. Popri výsostne európskych problémoch britská vláda musela po celý rok 1919 a 1920 čeliť nepokojom v Iráne, Egypte, Arábii a Turecku. Britská vláda po vojne mala záujem čo najskôr ukončiť vojenskú prítomnosť na Blízkom východe vrátane Perzie. No stiahnutie ruských síl zo severnej Perzie na jar 1917 vytvorilo mocenské vákuum, ktoré chceli zaplniť anglo-indické sily.

Bývalý miestokráľ Indie a vtedajší britský minister zahraničných vecí lord Curzon chápal význam Iránu ako hrádze proti novej ruskej expanzii. Keď stanovil politiku voči Perzii, mal pred sebou víziu reťaze závislých štátov rozprestierajúcich sa od Stredozemného mora až k Pamíru, ktoré nemali chrániť iba hranice Indie, ale aj komunikačné línie v rámci impéria. V tejto reťazi nárazníkových štátov Perzia zaujímala mimoriadne postavenie. Preto v záujme ochrany britských záujmov chcel posilniť väzbu s touto krajinou prostredníctvom *Anglo-perzskej dohody*, ktorú v Teheráne podpísal za britskú stranu Percy Cox v auguste 1919.⁸ Dohoda, ktorá očividne znevýhodňovala Perziu, sa stretla s tvrdým odporom národných síl a parlament ju neratifikoval. Táto skutočnosť samozrejme vyvolala zvýšené obavy britskej vlády, hlavne pri pohľade na postup boľševikov do kaukazskej oblasti. V prípade schválenia by sa zmluva bola stala základom veľkého imperiálneho projektu, rozprestierajúceho sa od Nílu po Indus a od pohoria Taurus po Indický oceán.⁹ Koncom roku 1920 záležitosť ešte stále nebola vyriešená a pre vládu, ktorá sa vážne zaoberala myšlienkou stiahnuť sa z Perzie, ovládnutie Mezopotámie¹⁰ nadobudlo ešte väčší význam.

Hlavným problémom pre tvorcov britskej politiky sa tak stalo zaistenie vlastných záujmov v Iraku – bezpečnosť imperiálneho spojenia s Indiou a ochrana irackých a iránskych ropných polí – bez toho, aby bolo treba znášať ťaživé bremeno priameho ovládania vrtošivého obyvateľstva. Vhodným riešením za danej situácie sa ukazoval zmluvný vzťah, ktorý by irackej vláde zveril len toľko zodpovednosti, aby to neohrozilo britské imperiálne záujmy, ale pritom pod-

⁷ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill: Companion Volume*. Vol. 4, Part 2: July 1919 – March 1921. Boston : Houghton Mifflin, 1978, s. 938.

⁸ Agreements: Great Britain and Persia, 9 August 1919. In: HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*. Vol. II, 1914 – 1956. Princeton – New Jersey, D. Van Nostrand Company, Inc., 1956, s. 64 – 66.

⁹ NICOLSON, Harold: *Curzon: The Last Phase, 1919 – 1925*. New York : Harcourt, Brace & Co., 1939, s. 121 – 122.

¹⁰ Vzhľadom na to, že Briti pre tri dobyté osmanské provincie v povodí riek Eufrat a Tigris – mosulskú, bagdadsú a basriansku – ešte nemali spoločné pomenovanie (Irak), používali ich staroveký názov.

statne znížilo výdavky z britského rozpočtu.¹¹ Sledujúc túto politiku sa Briti pustili do hľadania vhodného kandidáta na vládnutie, s ktorým by mohli spolupracovať a ktorý by bol zároveň prijateľný pre široké spektrum irackej populácie.

Systém zahraničných stykov Iraku v medzivojnovom období bol pomerne jednoduchý: Irak sa snažil o väčšiu slobodu a nezávislosť, kým Británia, ktorá investovala krv a peniaze do dobytia tejto oblasti a ktorá si bola vedomá strategickej a hospodárskej hodnoty územia, robila všetko možné, aby si udržala nadvládu. Berúc do úvahy výbušnú povahu irackého nacionalizmu, ako sa to prejavilo v povstaní roku 1920, Británia konala obozretne, a kde to len bolo možné, pristúpila na kompromis. Presun riadenia irackej agendy z vlády indického miestokráľa na ministerstvo kolónií v Londýne v roku 1921 dovolil britskej vláde plánovať a realizovať dôslednejšiu a konzistentnejšiu politiku, lepšie koordinovanú s jej politikou voči ostatným arabským krajinám na Blízkom východe.

* * *

Ako oveľa zložitejšie sa ukazovalo riešenie neuspokojivej situácie v Malej Ázii ohrozovanej vojskami Mustafu Kemala a vzdorom Turkov, ktorí sa odmietli podriaďovať rozhodnutiam zo San Rema a následnej mierovej zmluvy podpísanej v *Sèvres*. Britská vláda podporovala Grékov proti Turkom, kým Francúzi a Taliani boli ochotní dohodnúť sa s Turkami, čo ďalej narúšalo povojnovú koalíciu. Arabi mali pred sebou príklad účinného odporu proti európskej moci.¹² Okrem toho oslobodzovací boj Turkov v Anatólii poskytoval priestor na šírenie bolševického vplyvu.

Tieto vyhliadky veľmi znepokojovali mnohých britských činiteľov, lebo bolševická hrozba britským pozíciám na Blízkom východe zaznamenávala tak propagandistické, ako aj vojenské úspechy. Noví vládcovia Ruska mali záujem využiť mieru arabskej nespokojnosti a adresovali pozvanie (uverejnené v *Izvestiach* 3. júla 1920), vydané Treťou internacionálou k národom a ľudu Východu, aby vyslali svojich delegátov na konferenciu do Baku.¹³ S poukazom na konkrétne prípady v Arménsku, Mezopotámii, Sýrii a Arábii vyzývali robotníkov a roľníkov Blízkeho východu, aby sa organizovali, ozbrojovali a povstali proti svojim utláčateľom.¹⁴ Hoci medzi 1 891 prítomnými delegátmi boli len traja Arabi, konferencia v Baku schválila vydanie *Manifestu k národom východu*.¹⁵

Ako ukazoval vývoj situácie v regióne Kaukazu, sovietske úsilie nezostalo iba pri plamenných deklaráciách a koncom septembra 1920, keď Turci obsadili Kars a Ardahan¹⁶ a bolševici vtrhli do Arménska, po prvý raz došlo k priamemu styku medzi dvoma revolučnými režimami. Po celý rok prichádzali do Londýna naliehavé správy zdôrazňujúce neblahé dôsledky možného sovietsko-kemalistického spojenectva. V správe z Tbilisi zo 6. januára 1921 tamojší brit-

¹¹ CATHERWOOD, Christopher: *Winston's Folly: Imperialism and the Creation of Modern Iraq*. London : Constable, 2004, s. 91 – 92.

¹² KLIEMAN, Aaron S.: *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921*. Baltimore and London : The Johns Hopkins Press, 1970, s. 80.

¹³ V septembri 1920 sa v Baku konal Kongres národov Východu. In: LAQUEUR, Walter Z.: *The Soviet Union and the Middle East*. London : Routledge & Kegan Paul, 1959, s. 30.

¹⁴ Cit. in: SPECTOR, Ivar: *The Soviet Union and the Muslim World, 1917 – 1958*. Seattle : University of Washington Press, 1959, s. 48 – 52.

¹⁵ SPECTOR, Ivar: *The Soviet Union and the Muslim World...*, c. d., s. 296.

¹⁶ Mestá na severovýchode dnešného Turecka v blízkosti arménskych a gruzinských hraníc.

ský agent varoval, že keď Sovietsi dosiahnu Kaspické more, budú schopní „sformovať koalíciu moslimských štátov na zvrhnutie britskej nadvlády nad Indiou, Mezopotámiou a Egyptom“. ¹⁷ Ministerstvo pre Indiu, ktoré bolo mimoriadne citlivé na všetko, čo sa týkalo tejto krajiny, bralo správy veľmi vážne. Postoj ministerstva bol zhrnutý v memorande z 3. januára 1921: „Veľká Británia, ktorá tvorí hlavnú prekážku pre emancipáciu sveta a pre univerzálny sovietsky režim, má byť zničená. To by sa dalo urobiť odčlenením Indie od impéria. Keďže Indiu nemožno poraziť priamym útokom, treba, ako predbežný krok, organizovať soviety až po indické hranice... Súčasťou ich politiky je využiť proti Britom aj islam...“ ¹⁸ Autor poukázal na náznaky rozporov v tomto nepevnom sovietsko-tureckom spojení, vyplývajúce zo vzájomného podozrievania, a prelínajúcich sa územných nárokov, a preto naliehal, aby ich Briti využili tým, že – ako menšie zlo – uznajú kemalistov.

Podobné názory na potenciálnu turecko-boľševickú hrozbu vyjadrili aj ďalší vplyvní politici. Gróf Sforza otvorene navrhol tento krok Curzonovi počas spojeneckej konferencie v belgickom Spa 10. júla 1921, podobne M. Leygues vyjadril želanie Francúzska dosiahnuť dohodu s Mustafom Kemalom. ¹⁹ V britskej vláde bol Montagu už dlhšie vedúcim predstaviteľom mäkšej línie voči kemalistom, za čo ho tvrdo kritizoval premiér Lloyd George. ²⁰ Zo strategických príčin aj ministerstvo vojny podporilo toto smerovanie. No najostrejším kritikom vládnej politiky, ktorá fakticky hnala tak Turkov, ako aj Arabov do náručia boľševikov, bol Winston Churchill. V liste premiérovi 24. marca 1920 sa jasne vyjadril, že s vojenskými zdrojmi, ktoré vláda okresala na minimum, vedieme spojencov do pokusu vnútiť Turecku mier, ktorý si vyžiada veľké a mocné armády a dlhé a drahé operácie a okupáciu. ²¹

Winston Churchill, ktorého záujem o britskú blízkovýchodnú politiku počas roku 1920 rástol, považoval za najdôležitejšie splnenie záväzku demobilizovať čo najviac vojakov. Okrem toho bol známy svojím nezmieriteľným nepriateľstvom voči boľševizmu. Už v roku 1919 napísal Balfourovi: „Zničenie Lenina a Trockého, a systému, ktorý stelesňujú, je nevyhnutné pre mier a obnovu sveta.“ ²² Túto tému opakovane nastoľoval vo verejných prejavoch i v dôverných memorandách, takže premiér ho označil za posadnutého boľševizmom. ²³ Churchill pripomínal, že v nedávnej minulosti, „keď cárske Rusko bolo naším nepriateľom, Turecko bolo naším priateľom; keď naším nepriateľom bolo Turecko, Rusko bolo naším priateľom“. ²⁴ Preto vyzýval na definitívnu zmenu politiky a na vytvorenie spojenectva s Turkami, aby odvrátil možné spojenie Mustafu Kemala s komunistami.

O výhodnosti zmeny postoja voči Turkom boli presvedčení mnohí členovia britskej vlády i vlád spojencov, ale nedokázali o tom presvedčiť britského premiéra a jeho ministra zahranič-

¹⁷ Memorandum on Central Asia by Mr. E. W. Birse. In: WOODWARD, E. L. and Rohan BUTLER (eds.): *Documents on British Foreign Policy, 1919 – 1939*. Vol. 13. London : Her Majesty's Stationery Office, 1963, s. 431.

¹⁸ FO 371/6342, John Shuckburgh, India Office to Hubert Young, Foreign Office, Memorandum, 3 January 1921.

¹⁹ Hardinge (Paris) to Curzon (F.O), 12 December 1920. In: WOODWARD and BUTLER (eds.): *Documents on British Foreign Policy, 1919 – 1939*. Vol. 13, s. 202.

²⁰ FO 371/6349, Montagu Memorandum of 24 December 1919

²¹ KLIEMAN, *Foundations of British Policy in the Arab World*, s. 82.

²² Cit. in: KLIEMAN, *Foundations of British Policy in the Arab World*, s. 82.

²³ Cit. in: MEDLICOTT, W. N.: *Contemporary England, 1914 – 1964*. London, Longmans, Green & Co. 1967, s. 149.

²⁴ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill: Companion Volume*. Vol. 4, Part 2: July 1919 – March 1921. Boston : Houghton Mifflin, 1978, s. 1267.

ných vecí, ktorí trvali na podpore Grékov a pevnom postoji proti Turkom.²⁵ Ich rozhodnosť sa prejavila v mierovej zmluve s Tureckom, podpísanej v Sèvres 10. augusta 1920.²⁶ Zmluva, ktorej podmienky boli ponižujúce a obmedzovali tureckú suverenitu, iba posilnila rozhodnutie Mustafu Kemala a jeho stúpencov postaviť sa proti jej prijatiu. Curzon jej však prikladal veľkú váhu a jej neratifikovanie označil iba za technickú záležitosť, pričom na jej revíziu sa pozeral s krajnou neochotou.²⁷ A tak protiturecká politika pokračovala aj v roku 1921 a bola jednou stránkou diskusie o politike britskej vlády v Ázii a najmä v arabskom svete, ktorá sa uskutočnila v Anglicku počas roku 1920 tak v tlači, ako aj v oficiálnych kruhoch.

Na všetkých úrovniach anglickej spoločnosti sa v roku 1920 ozývalo volanie po hospodárnosti a vyriešení domácich problémov. V januári vláda dopustila deficit 473 miliónov libier šterlingov a hovorilo sa o zmene systému daní z príjmu. Počas jedného roka, odkedy W. Churchill nastúpil na ministerstvo vojny, sa do civilného života vrátili štyri milióny mužov a verejnosť napriek tomu volala po ďalšom znižovaní stavu armády. V parlamente sa tvrdilo, že týždenné výdavky na vojsko iba na okupovaných osmanských územiach dosahujú 750 tisíc libier šterlingov. Noviny *The Times* v úvodníku 8. marca 1920 varovali, že „pokiaľ parlament nenájde spôsob, ako kontrolovať finančné operácie výkonnej moci, vo *Whitehalle* nenastane skutočné šetrenie“. Zatiaľ čo vláda prijala motto „zostaňme pevní“, *The Times* dávali prednosť motto „zostaňme solventní“. Štatistiky počas roka poukazovali na pokles vývozu, znižovanie výroby, „plazivú paralýzu“ v priemysle, stúpajúcu nezamestnanosť, infláciu spolu s väčším daňovým zaťažením.

Povstanie v Mezopotámii v polovici roku 1920 prišlo z toho dôvodu pre britskú vládu veľmi nevhod, keďže rozbilo ilúziu o tom, že Arabi sú s britskou nadvládou spokojní. Navyše Británia musela okamžite uvoľniť dodatočné výdavky na pacifikovanie krajiny. Povstanie poskytlo „hnutiu proti utrácaniu“ a kritikom vlády konkrétny dôkaz neúspechu. Denná tlač si z mezopotámskeho prípadu urobila úvodníkové komentáre, v ktorých sa písalo, že ak si vláda myslí, že jej politika v Mezopotámii v uplynulom roku prispela k sláve impéria, tak je v tom osamotená... Každý objektívny kritik vládnych výdavkov musí byť hlboko sklamaný plytvaním, ktoré ešte stále charakterizuje rozpočet ministerstva vojny v čase, keď je národ vo finančných ťažkostiach.²⁸ Tlač volala po „trvalom tlaku verejnej mienky, ktorá by kritizovala vládu za snahu zmeniť Mezopotámiu na obraz Indie a žiadala vytvorenie arabského štátu“.²⁹

Verejný tlak a novinárska kritika sa preniesli do parlamentných diskusií, v ktorých útok viacerých bývalých premiérov Herberta Asquitha. Aj ďalší rečníci poukazovali na neúspech blízkovýchodnej politiky, ktorá si vyžaduje veľké náklady a neprináša úžitok. Kritizovali skutočnosť, že nedošlo k zmiereniu Arabov a Francúzov, používanie neudržateľných imperialistických metód 19. storočia a absurdnú situáciu, keď britských vojakov zabijajú Arabi považovaní za priateľov Anglicka, na bezpečnosť a hospodársky rozkvet ktorých sa vynakladajú obrovské výdavky.³⁰ V decembri 1920, keď ostré diskusie dosiahli vrchol, mal Churchill neprijemnú povinnosť obha-

²⁵ In: WOODWARD and BUTLER (eds.): *Documents of British Foreign Policy, 1919 – 1939*. Vol. 13, s. 174 – 175.

²⁶ Tripartite (Sèvres) Agreement on Anatolia: the British Empire, France and Italy, 10. August 1920. In: HUREWITZ, J. C.: *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*. Vol. II, 1914 – 1956. Princeton, New Jersey : D. Van Nostrand Company, Inc., 1956, s. 87 – 89.

²⁷ KLIEMAN, *Foundations of British Policy in the Arab World*, s. 83.

²⁸ *The Times*, London, 6 November 1920, s. 11.

²⁹ *The Times*, London, 26 June 1920, s. 17.

³⁰ *The Times*, London, 22 August 1920, s. 7.

jovať požiadavku vlády na poskytnutie sumy takmer 40 miliónov libier šterlingov, aby pokryla dodatočné výdavky pre posádky v Mezopotámii a inde.³¹ Hoci vláda nakoniec dosiahla svoje, priebeh parlamentných zasadaní a informácie v tlači odrážali mieru nespokojnosti verejnosti i časti politických kruhov a nevyhnutnosť zmeny politiky.

Znepokojujúce udalosti roku 1920 vo všetkých končinách arabského sveta viedli britskú vládu po dlhých priet'ahoch k záveru, že systém delených právomocí ministerstiev zahraničných vecí, pre Indiu a vojny sa musí skončiť a zodpovednosť za celý región musí prejsť na jeden rezort pod právomocou jedného ministra. O reorganizácii sa na pôde vlády začalo diskutovať 1. mája a problém sa ťahal až do decembra, keď sa vláda dohodla, že otázky Blízkeho východu prejdú do kompetencie ministerstva kolónií. Udalosti sa dostali do pohybu, keď 9. januára 1921 z funkcie ministra kolónií odstúpil zo zdravotných dôvodov znechutený lord Milner.³² Premiér oznámil, že tento rezort preberá Winston Churchill, ktorý tým dostal na starosť úlohu preorientovať britskú politiku voči Arabom. V súlade s rozhodnutím vlády z 31. decembra bola 11. januára vytvorená osobitná medzirezortná komisia, v ktorej boli predstavitelia ministerstiev financií, kolónií, zahraničia, pre správu Indie a vojny. Komisia predložila 31. januára novému ministrovi kolónií záverečnú správu.³³ V nej musela v prvom rade vymedziť hranice územia spravovaného novým oddelením ministerstva pre Blízky východ, ku ktorému sa malo pristupovať ako k organickému celku. Navrhla, aby sféra územia bola na západe ohraničená Stredozemným morom, na juhozápade hranicami Egypta a Červeným morom, na juhu a juhovýchode Indickým oceánom a na severovýchode a východe hranicami Mezopotámie.

Sféra pôsobnosti blízkovýchodného oddelenia ministerstva pre kolónie sa rozšírila na spravovanie a politiku v Mezopotámii, Palestíne a Adene, na politiku na ostatných arabských územiach v rámci britskej sféry vplyvu, na vymedzenie hraníc medzi britskými sférami a územiami nezávislých arabských vládcov a na všetky výdavky civilné alebo vojenské. Správa komisie navrhovala model vzťahov medzi ministerstvom pre kolónie, ministerstvom vojny a ministerstvom letectva a navrhovala finančné úpravy a plán na vytvorenie medzirezortnej skupiny politických činiteľov povinných slúžiť v ktorejkoľvek časti arabského územia okrem Palestíny.³⁴ Vláda sa znova zišla 14. februára 1921, aby zhodnotila odporúčania komisie. W. Churchill vehementne presadzoval právo iniciovať a regulovať politiku v Arábii, lebo zastával názor, že arabský problém je len jeden a každá snaha deliť ho by viedla k zmätkom. Už nehovoril o potrebe spojenectva s Tureckom.³⁵

Lord Curzon bol proti zmenám rezortných kompetencií. Zdôrazňoval, že je nesystémové presúvať kráľa Husajna, ktorý je nezávislým vládcom, z kompetencie ministerstva zahraničných vecí do kompetencie ministerstva pre kolónie. Navyše sa obával situácie, že ministerstvo pre kolónie by mohlo vládu zatiahnuť do uskutočňovania určitej politiky bez vedomia a súhlasu ministerstva zahraničných vecí, a to v záležitostiach týkajúcich sa najvýznamnejších otázok medzinárodnej politiky. Sťažoval sa, že „Winston chce sústrediť všetko do svojho nového úradu a stať sa

³¹ *The Times*, London, 5 November 1920, s. 13 – 14.

³² FROMKIN, David: *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. London : Phoenix Press 2000, s. 495 – 496.

³³ FO 371/6343, Curzon to Hankey (confidential), 2 January 1921, s. 16 – 26.

³⁴ FO 371/6343, s. 22.

³⁵ FROMKIN, David: *A Peace to End All Peace*, s. 496.

akými ministrom zahraničných vecí pre Áziu“.³⁶ Vláda v snahe dosiahnuť kompromis v zásade schválila odporúčania uvedené v správe komisie a požiadala, aby ministri kolónií a zahraničných vecí spolu konzultovali s cieľom dosiahnuť pracovnú zrodu v arabskej politike, a splnomocnila ministra pre kolónie, aby začiatkom marca navštívil Egypt s cieľom „prekonzultovať s britskými predstaviteľmi v Palestíne a v Arábii navrhnuté zmeny“.³⁷

Winston Churchill sa chopil novej úlohy so zvyčajnou energiou a zánietením. Začiatkom februára sa vykonali prvé prípravy na konzultácie s viacerými expertmi na Blízky východ. Osobitne sa zaujímal o stretnutie s Percym Coxom, pretože situáciu v Mezopotámii považoval za mimoriadne naliehavú. O sebe povedal, že sa musí veľa učiť, ale k celému problému pristupuje s jasnou myslou“.³⁸ Churchill zhromaždil okolo seba zdatný štáb ľudí, ktorí mu dokázali poskytnúť odborný názor na každý problém. Jeho pôvodnou myšlienkou bolo stretnúť sa s Percym Coxom v Mezopotámii, aby s ním diskutoval o novom vládcovi krajiny, o veľkosti, zložení a organizácii budúcej posádky, o časovom pláne na zníženie stavu súčasnej posádky, rozsahu požadovaných subvencií a rozsahu územia, ktoré sa malo držať a spravovať.³⁹ Káhira ako miesto konferencie bola potvrdená až potom, keď Churchill uistil Curzona a Allenbyho, že nevyužijú príležitosť na zasahovanie do egyptských záležitostí.⁴⁰

V roku 1921 si aj (britská) indická vláda pod vplyvom Gertrúdy Bellovej, pôsobiacej v Mezopotámii, osvojila názory kolegov z Káhiry. Britskí činitelia tak v Indii, ako aj v Káhire verili, že protektorát by bol vhodnejším riešením ako doterajšia priama forma vlády a súhlasili s plánom podpory synov kráľa Husajna ako kandidátov Británie na vodcovstvo Arabov. To ukončilo dlhotrvajúce spory v radoch britských kolonialistov a na Churchillovo šťastie hovorili jednou rečou, takže sa nemusel obávať medzirezortných incidentov.⁴¹

Winston Churchill z času na čas uvažoval o čiastočnom alebo úplnom stiahnutí sa z Blízkeho východu a 8. januára 1921 telegrafoval vysokému komisárovi v Mezopotámii, že ak krajinu nebude možné ovládať s nižšími výdavkami, Británia sa z nej bude musieť stiahnuť do pobrežnej enklávy.⁴² Keď súhlasil so svojim vymenovaním za ministra kolónií, prevzal širokú strategickú koncepciu ovládania Blízkeho východu s malými nákladmi. Ešte v čase, keď bol ministrom vojny a letectva, navrhol znížiť náklady na ovládanie Mezopotámie nasadením lietadiel a obrnených vozidiel. Niekoľko dobre opevnených leteckých základní malo umožniť RAF „operovať vo všetkých končinách protektorátu a vynútiť si nadvládu bez nutnosti udržiavania dlhých komunikačných líní, ktoré pohlcujú vojakov a peniaze“.⁴³ Churchillovi bolo jasné, že touto stratégiou neubrání Mezopotámii proti invázii zvonka; jej jediným cieľom bolo „udržiavať vnútornú bezpečnosť“.⁴⁴ Vychádzal z toho, že môže dôjsť k miestnym nepokojom, a keď navrhoval vojenské opatrenia, bol presvedčený, že Rusi, Nemci alebo Turci Mezopotámii neohrozia. Churchillova stratégia, ktorá bola zameraná na potlačanie domácich

³⁶ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill*. Vol. 4: 1916 – 1922, *The Stricken World*. Boston : Houghton Mifflin, 1975, s. 528.

³⁷ FO 371/6342, 14 February 1921.

³⁸ YOUNG, Hubert: *The Independent Arab*. London : John Murray 1933, s. 324.

³⁹ FO 371/6342, Churchill to Cox (Baghdad), 7 February 1921.

⁴⁰ FO 371/6342, Curzon to Allenby (Cairo), 21 February 1921.

⁴¹ FROMKIN, David: *A Peace to End All Peace*, s. 496.

⁴² GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill. The Stricken World*, s. 511.

⁴³ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill. The Stricken World*, s. 517.

⁴⁴ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill. The Stricken World*, s. 517.

povstani, naznačovala, že Británia chce vládnuť Arabom skôr donucovacími prostriedkami ako dohodou. Pripomínalo mu to jeho skúsenosti v Kitchenerovom sudánskom ťažení (1898 – 1899) a ľahkosť, akou moderné európske zbrane dokázali poraziť domorodcov ozbrojených iba tradičnými zbraňami.

Na presadzovanie tejto stratégie ho viedla nedávna skúsenosť: katastrofa pri Gallipoli, kde jeho politiku podkopávali vlastní podriadení na ministerstve vojny v Londýne a dôstojníci na bojisku. To viedlo Churchilla k záveru, že musí vynaložiť námahu, aby sa jeho vedúci úradníci cítili spolutvorcami programu, čo bolo veľmi prezieravé opatrenie vzhľadom na silnú opozíciu z ministerstva vojny a vysokého komisára v Mezopotámii voči nahrádzaniu vojakov lietadlami.⁴⁵ Percymu Coxovi 7. februára 1921 telegrafoval, že otázky, ktoré sú na programe, nemožno riešiť výmenou telegramov, preto navrhol zvolanie konferencie.⁴⁶ Následne zvolal všetkých vedúcich britských predstaviteľov v regióne.

Prípravy na konferenciu pokračovali po celý február. Churchill chcel, aby Rada Spoločnosti národov odložila rozhodovanie o mandátoch pre Mezopotámiu, Sýriu a Palestínu, lebo potreboval čas na stanovenie podmienok mandátov na pripravovanej konferencii, s čím vláda súhlasila.⁴⁷ V rozlúčkovej reči na ministerstve vojny Churchill vyjadril nádej, že uľahčí nielen ich bremeno, ale aj bremeno platiteľov daní tým, že obmedzí záväzky a tie oblasti dovedie do úspornejšieho režimu.⁴⁸ Popieral obvinenia tlače, že jeho cieľom je vybudovať drahú a márnivú blízkovýchodnú ríšu na úkor daňovníkov, a tvrdil, že chce vytvoriť a presadiť lepší a lacnejší plán ako jedinou alternatívu k úplnému stiahnutiu sa z Mezopotámie. Hlavné ciele britskej politiky na Blízkom východe boli udržať česť a životné záujmy Veľkej Británie, uvedomiť si hospodárenie a znížiť záväzky. To, k čomu sa Churchill ešte nemohol vysloviť na verejnosti, bol jeden chýbajúci prvok, ktorým sa mali dosiahnuť uvedené ciele, t. j. vytvorenie vhodného režimu. Stále častejšie sa hovorilo o „šarífovskom“ riešení, kde by úlohu hlavy takého režimu zohral jeden zo synov šarífa Éusajna. Britom spôsobila problém budúcnosť *emira* Abdallāha, ktorý sklamaný vo svojich nádejach stať sa kráľom Iraku dorazil v novembri 1920 z al-Hidžazu do Ma'ānu neďaleko Aqaby na čele kmeňových bojovníkov s deklaroványm úmyslom zaútočiť na Francúzov v Sýrii, aby pomstil vyhnanie svojho brata Fajsala.⁴⁹

* * *

Od roku 1918 mnohí britskí vysokí činitelia zmenili názor na Blízky východ. V posledných dňoch víťaznej vojny sa zdalo potrebné obsadiť a udržať každý kút Blízkeho východu, ktorý poskytoval strategickú výhodu. Po roku 1919 však tlač a parlament nahlas volali po stiahnutí britských vojsk z týchto vzdialených pozícií, ktorých udržiavanie bolo príliš nákladné. Keď Churchill prešiel na ministerstvo kolónií, znížovanie nákladov urobil svojou prioritou. Vyhlásil, že čokoľvek sa na Blízkom východe stane, je druhoradé v porovnaní so šetrením výdavkov.⁵⁰

⁴⁵ FROMKIN, David: *A Peace to End All Peace*, s. 501.

⁴⁶ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill: Companion Volume*. Vol. 4, Part 2: July 1919 – March 1921, s. 1334.

⁴⁷ FO 371/6378, 16 February 1921.

⁴⁸ Cit. in: KLIEMAN, *Foundations of British Policy in the Arab World*, s. 95.

⁴⁹ ANTONIUS, *The Arab Awakening*, s. 317; DARWAZA, Muhammad ʿIzzat: *Hawla al-haraka al-ʿarabiya al-hadītha*. (O novodobom arabskom hnutí). II. diel, Sidon 1950, s. 29.

⁵⁰ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill. The Stricken World*, s. 638.

Konečné čísla ukazujú, že bol úspešný: v septembri 1922 odbúral 75 % výdavkov, keď ich znížil zo 45 mil. libier šterlingov na 11 miliónov ročne.⁵¹

Churchill chcel dospieť k dohode s Francúzskom, aby ušetril náklady, ktoré by pokračovanie rozporov medzi spojencami nieslo so sebou. Napriek tomu chcel presadiť Fajsala a jeho bratov Hāšimovcov na tróny jednotlivých arabských území, pretože to malo poskytnúť Británii hospodárske výhody. Pri takom riešení mohla britská vláda „pritlačiť“ v arabskej sfére na slabšie miesto, aby ľahšie presadila svoje ciele v inej.⁵² Veril, že keď pritlačí na jedného z členov rodiny, Británia môže získať ústupky od všetkých; keby každý člen rodiny vládol kráľovstvu, Británii by stačilo pohroziť iba jednému z nich, aby priviedla všetky arabské kráľovstvá k rozumu.

Najdôležitejším problémom pre tvorcov britskej politiky sa tak stalo zaistenie britských záujmov v Iraku (bezpečnosť imperiálneho spojenia s Indiou a ochrana irackých a iránskych ropných polí) bez toho, aby bolo treba znášať drahé a ťaživé bremeno priameho vládnutia vrtošivému obyvateľstvu. Vhodným riešením sa ukazoval zmluvný vzťah, ktorý by irackej vláde zveril toľko zodpovednosti, ako je možné, pokiaľ by to neohrozilo imperiálne záujmy a podstatne znížilo výdavky z britského rozpočtu. V duchu tejto politiky sa Briti pustili do hľadania vhodného kandidáta na vládnutie, s ktorým by mohli spolupracovať a ktorý by bol zároveň prijateľný pre široké spektrum irackej populácie.⁵³ Z viacerých kandidátov výber padol na tretieho syna hāšimovského *šarīfa* Husajna z Mekky, *emira* Fajsala, poľného veliteľa arabských vojsk v čase Veľkej arabskej revolúcie proti Turkom. Hāšimovský princ bol vybraný čiastočne pre prestíž svojej rodiny v Arábii a čiastočne ako splnenie britského záväzku voči jeho otcovi Husajnovi, ktorý sa postavil na ich stranu v boji proti Osmanskej ríši. Briti mohli byť vedení aj pocitom viny, že Husajna a jeho rodinu po vojne ponechali svojmu osudu.⁵⁴ Briti verili, že Fajsal bude umiernený a že jeho povest' arabskej osobnosti medzinárodného formátu bude prítiažlivá aj pre Irak.⁵⁵

Úvahy o otázke Iraku a rovnako dôležitých otázkach britských záujmov na Blízkom východe, ale predovšetkým naliehavá potreba povojnového hospodárstva prinútila britskú vládu konať. Britom bolo od začiatku jasné, že iracká rada ministrov je iba dočasný orgán, ktorý treba nahradiť. Na vyriešenie nahromadených problémov novovymenovaný minister kolónií Winston Churchill zvolal v marci 1921 konferenciu do Káhiry.⁵⁶ Okrem veľkého štábu spolupracovníkov a expertov sa na konferencii zúčastnili najvýznamnejší predstavitelia – civilní i vojenski – v regióne, ako napr. vysoký komisár v Egypte lord Edmund Allenby, vysoký komisár pre Irak sir Percy Cox a novovymenovaný vysoký komisár pre Palestínu sir Herbert Samuel.⁵⁷ Na konferenciu pricestovala aj veľká delegácia z Iraku, v ktorej boli zväčša vysokí britskí úradníci a dôstojníci, ale aj dvaja irackí ministri, Dža'far al-^oAskarī a Sāsūn Hasqajl. Na **Káhirskej konferencii** (12. – 14. marca 1921) bolo prijatých viacero rozhodujúcich opatrení pre budúcnosť Iraku.

⁵¹ GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill. The Stricken World*, s. 894.

⁵² GILBERT, Martin: *Winston S. Churchill. The Stricken World*, s. 545.

⁵³ CLEVELAND, *A History of the Modern Middle East*, s. 202 – 203.

⁵⁴ KARSH, Efraim and Inari KARSH: *Empires of the Sand. The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789 – 1923*. Harvard University Press, 2001, s. 308 – 311.

⁵⁵ SA'ĪD, Amīn: *Al-Ṭawra al-^oarabīja al-kubrā*. Vol. II. *Nidāl bajna al-^oArab wa al-Faransījīn wa al-Ingīlīz*. (Veľká arabská revolúcia. II. Zápas medzi Arabmi, Francúzmi a Britmi). Káhira : Maktabat Madbūlī, bez dátumu vydania, s. 339 – 343.

⁵⁶ CATHERWOOD, *Winston's Folly*, s. 109.

⁵⁷ CATHERWOOD, *Winston's Folly*, s. 127 – 160.

K najdôležitejším opatreniam patrilo rozhodnutie realizovať dohodu pripravenú už v Londýne, ktorou sa mala ustanoviť v Iraku monarchia a iracký trón sa mal ponúknuť *hāšimovskému* emirovi Fajsalovi.⁵⁸ Fajsal bol po dobytí a okupácii Sýrie Francúzskom nútený opustiť túto krajinu a následne sa dostal pod ochranu Britov, s ktorými udržiaval celkom dobré styky, založené na spolupráci počas Veľkej arabskej revolúcie a na blízkom vzťahu s viacerými vysokými britskými činiteľmi. Keďže bol verejne známou osobnosťou, očakávalo sa, že bude mať v arabskom svete prirodzenú autoritu. Na druhej strane sa od neho čakalo, že bude ochotne prijímať britské rady a uvedomí si, že britská moc na Blízkom východe bude zákonite obmedzovať jeho vlastné ambície.⁵⁹ Rozhodnutie urobiť Fajsala kráľom Iraku bolo prijaté napriek tomu, že Hāšimovci boli v Iraku cudzinci.⁶⁰ Predtým ako hāšimovský *šarīf* Husajn z Mekky začal v roku 1916 Veľkú arabskú revolúciu, len málo Iračanov počulo o Husajnovi a jeho synoch °Abdallāhovi alebo Fajsalovi.

Významným rozhodnutím káhirskej konferencie bol súhlas s vytvorením irackej armády, ktorá mala zodpovedať za obranu Iraku proti vnútornému a vonkajšiemu nepriateľovi. Armáda sa zakrátko stala jedným z pilierov nového štátu,⁶¹ aj keď Británia mala naďalej poskytovať pomoc a poradcov a Irak nemohol beztretno ignorovať ich rady. V roku 1921 bolo vytvorenie armády jedným z prvých rozhodnutí novej irackej vlády. Generál Dža°far al-°Askarī, bývalý osmanský dôstojník z Bagdadu, ktorý sa pripojil k jednotkám *šarīfa* z Mekky počas Veľkej arabskej revolúcie, bol vymenovaný za ministra obrany.⁶² Zorganizoval návrat asi 600 bývalých osmanských dôstojníkov irackého pôvodu a z týchto mužov, pochádzajúcich skoro výlučne z arabských *sunnitských* rodín zo všetkých troch irackých provincií, sformoval dôstojnícky zbor novej irackej armády. Najvýraznejším predstaviteľom týchto dôstojníkov bol generál Nūrī as-Sa°īd, švagor Dža°fara al-°Askarīho, ktorý bol vo februári 1921 vymenovaný za náčelníka generálneho štábu novovytvorenej armády.⁶³ Dôstojníci pochádzali väčšinou zo skromných mestských rodín, boli samozrejme Arabmi a *sunnitmi*, čím sa zachovávala nadvláda *sunnitov* v dôstojníckom zbore. Dôstojníci s protureckým zmysľaním boli z armády čoskoro vyradení, čím dôstojnícky zbor získal prevažne arabské zloženie i orientáciu, hoci sa tam dostalo aj niekoľko arabizovaných kurdských dôstojníkov. Vojaci sa regrutovali hlavne z kmeňových štruktúr, často *šīitských*, ale dôstojnícky zbor sa skladal výlučne z bývalých osmanských dôstojníkov. Vytvorenie nového irackého štátu im otvorilo cestu k moci a vplyvu, ktorú mnohí okamžite využili v nádeji, že získajú bohatstvo a postavenie, s ktorými by inak nemohli v danej hierarchii *sunnitskej* arabskej komunity počítať.⁶⁴

Ďalšie dôležité rozhodnutie káhirskej konferencie sa týkalo zmluvy medzi Britániou a Ira-

⁵⁸ ANTONIUS, *The Arab Awakening*, s. 316 – 317.

⁵⁹ NAZMĪ, Wamīd Džamāl °Umar: *Tawrat 1920. Al-džuzūr as-sijāsija wa al-fikrīja wa al-idžtimā'ija li-l-haraka al-qawmīja al-°arabīja „al-istiqlālīja“ fi al-°Irāq*. (Revolúcia 1920. Politické, ideové a sociálne korene arabského národného hnutia za nezávislosť v Iraku). Bagdad : Matba°at Išbīlīja, 1985, s. 416.

⁶⁰ CATHERWOOD, *Winston & Folly*, s. 127 – 160.

⁶¹ TARBUSH, Mohammad A.: *The Role of the Military in Politics. A Case Study of Iraq to 1941*. London : KPI, 1985, s. 73 – 75.

⁶² AL-HASANĪ, as-Sajjid °Abdarrazzāq: *Tārīch al-wizārāt al-°irāqīja*. (Dejiny irackých vlád). Diel 1., Bagdad : Dār aš-šu°ūn aṭ-ṭaqāfīja al-°amma, 1988, s. 34.

⁶³ AN-NUSAJRĪ, °Abdarrazzāq Ahmad: *Nūrī as-Sa°īd wa dawruhu fi as-sijāsa al-°irāqīja hattā °ām 1932*. (Nūrī as-Sa°īd a jeho úloha v irackej politike do roku 1932). Bagdad : Maktabat al-jaqza al-°arabīja, 1988, s. 144.

⁶⁴ TARBUSH, Mohammad A.: *The Role of the Military in Politics*, s. 77.

kom. Mandát poskytnutý Británii Spoločnosťou národov stanovil, že Irak musí byť pripravený na samosprávu pod britským dohľadom, ale ponechal prostriedky a spôsob na mandátnej mocnosti. Iračanov najviac zaujímala otázka vzťahu s Veľkou Britániou, ktorá vojensky okupovala ich krajinu a dostala mandát Spoločnosti národov, aby mu vládla, pokiaľ nezíska samostatnosť. Vzhľadom na všeobecný iracký odpor voči myšlienke mandátu sa Briti rozhodli zorganizovať svoje vzťahy s Irakom prostredníctvom zmluvy, ktorá by vytvorila zdanie normálnych vzťahov medzi dvoma suverénnymi štátmi, čím chceli iracký odpor neutralizovať.

* * *

Z Káhiry W. Churchill odcestoval do Jeruzalema s dvojitým cieľom: opätovne ubezpečiť palestínskych Arabov, že britská vláda nehodlá pripustiť, aby sa Palestína stala židovským štátom, a vyriešiť problém *emira* °Abdallāha.⁶⁵ Churchill odmietol rozličné návrhy °Abdallāha na začlenenie Zajordánska (územie na východ od rieky Jordán) buď do Iraku, alebo Palestíny pod arabskou administráciou, ale pristúpil na dočasnú dohodu, podľa ktorej Británia súhlasila, že pokiaľ sa jej nepodarí presvedčiť Francúzsko o obnovení arabského štátu v Sýrii na čele s °Abdallāhom, uzná *emira* °Abdallāha za vládcu Zajordánska s ročnou britskou subvenciou.⁶⁶ Keďže Francúzi boli v tejto veci neoblomní, dočasná úprava sa stala trvalou. Zajordánsko bolo pripojené k britskému mandátu týkajúceho sa Palestíny, ale mandatár bol oprávnený vyňať ho – a aj ho vyňať – z oblasti židovského osídľovania.⁶⁷ Zajordánsky štát existoval až dotedy, kým po prvej arabsko-izraelskej vojne (1948 – 1949) nebol k jeho územiu pričlenený západný breh Jordánu, čím vzniklo Jordánske hāšimovské kráľovstvo.

Po návrate do Británie Churchill v júni 1921 v Dolnej snemovni vyhlásil, že vláda Jeho Veličenstva plne podporuje zvolenie Fajsala za kráľa Iraku. Fajsal priplával do Basry 23. júna 1921, ale nebol prijatý s takým nadšením, ako sa očakávalo. Dočasná iracká vláda prijala 11. júla rozhodnutie, že forma vlády v Iraku bude konštitučná monarchia so zastupiteľskými orgánmi.⁶⁸ Ten istý deň štátna rada, poradný orgán vymenovaný rok predtým tiež britskou správou, schválila rezolúciu vyhlasujúcu Fajsala za kráľa Iraku. Nasledoval dobre organizovaný plebiscit, ktorý ukázal, že 96 % obyvateľov súhlasí s Fajsalom. V skutočnosti sa jeho podpora ani zďaleka nepribližovala k tomu číslu. Najvážnejší domáci rival, Tālib paša an-Naqīb, ktorý bol v dočasnej vláde ministrom vnútra, bol násilne odstránený z politickej scény a poslaný do exilu na Cejlón skôr, ako sa uskutočnil plebiscit.⁶⁹ Kurdske obyvateľstvo a proturecké skupiny na severe krajiny nechceli Fajsala, aj mnohí významní Iračania naň žiarlili a závideli mu jeho postavenie. Šťitiskí náboženskí vodcovia si želali teokratickú vládu. Niet však pochyb o tom, že nijaký iný kandidát nemal jeho formát ani nádej získať čo len približne toľko podpory ako on. Fajsal nastúpil na

⁶⁵ KARSH and KARSH: *Empires of the Sand*, s. 320.

⁶⁶ LENCZOWSKI, *The Middle East in World Affairs*, s. 371; ANTONIUS, *The Arab Awakening*, s. 318.

⁶⁷ HUREWITZ, *Diplomacy in the Near and Middle East*, II, s. 111; SHARABI, Hisham B.: *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*. Princeton, New Jersey : D. Van Nostrand Company, Inc., 1962, s. 27.

⁶⁸ AL-HASANĪ, as-Sajjid °Abdarrazzāq: *Al-°Irāq fī dawraj al-ihtilāl wa al-intidāb*. (Irak v obdobiach okupácie a mandátu). I. diel, Sajdā (Sidon) : Matba'at al-°irfān, 1935, s. 215 – 217; KARSH and KARSH, *Empires of the Sand*, s. 313.

⁶⁹ Na príkaz britského vysokého komisára bol vypovedaný z Iraku koncom apríla 1921 a domov sa mohol vrátiť až v roku 1925. In: AL-HASANĪ, as-Sajjid °Abdarrazzāq: *Tārīch al-°Irāq as-sijāsī al-hadīth*. (Moderné politické dejiny Iraku). Diel 1. Sajdā (Sidon) : Matba'at al-°irfān, 1957, s. 176 – 178.

trón ako prvý iracký kráľ 23. augusta 1921.⁷⁰ Následne sa uskutočnilo zhromaždenie notáblov, politikov, náboženských hodnostárov a kmeňových náčelníkov, na ktorom Fajsalovi zložili hold. Počas korunovačnej ceremónie v Bagdade hudba zahrala hymnu „God save the King“, pretože Irak ešte nemal štátnu hymnu. Nemal ani vládny systém, výchovu a vzdelávanie, vojenské velenie ani žiaden z inštitútov, ktorými je štát definovaný a riadený. Pred Fajsalom stála úloha zjednocovať nesúrodý ľud zvaný Iračania a viesť ho k štátnosti.⁷¹ Ústava, ktorá bola prijatá až o štyri roky, potvrdila systém monarchie a *hāšimovskú* dynastiu: „Suverenita patrí ľudu a ľud ju zveril kráľovi Fajsalovi, synovi al-Husajna, a po ňom jeho potomkom.“⁷²

Po korunovácii Fajsala za kráľa musela Británia postupovať opatrne, aby nový vládca nevyzeral ako britská bábka. Jeho režim potreboval pokračujúcu podporu britskej armády a letectva, aby udržal zdanie ústrednej moci, ale potreboval aj dištancovať sa od britského zovretia a nadväzovať vzťahy s miestnym obyvateľstvom. Británia uznala delikátnosť Fajsalovej pozície a zrevidovala podmienky mandátu tak, aby Irak mohol autonómnejšie spravovať vnútorné záležitosti. To sa udialo radom zmlúv, z ktorých prvá bola podpísaná v roku 1922 a posledná v roku 1930. Podľa podmienok zmluvy z roku 1930 mal Irak dosiahnuť plnú nezávislosť v priebehu dvoch rokov, pričom Británia si mala ponechať vojenské a bezpečnostné privilégia podobné tým, aké si uchovala v Egypte. Británia bola viazaná, aby prišla Iraku na pomoc v prípade vojny, a Irak musel poskytnúť Británii celú dopravnú infraštruktúru pre potreby obrany.⁷³ Zmluva tiež dovoľovala Británii dohliadať na rozvoj irackých ozbrojených síl s ustanovením, že zahraničný výcvik irackého vojenského personálu sa bude uskutočňovať v Británii a s podmienkou, že všetci zahraniční vojenski inštruktori musia byť Briti a všetky zbrane pre irackú armádu bude dodávať výlučne Británia. Aby mala Británia dvojnásobne zaistené imperiálne záujmy, dostala právo využívať v krajine dve letecké vojenské základne. V roku 1932 Irak získal riadne formálnu nezávislosť a bol prijatý do Spoločnosti národov.⁷⁴ Najmenej pravdepodobný a najmenej pripravený následnícky štát Osmanskej ríše bol prvý, ktorý získal medzinárodné uznanie svojej suverenity.

* * *

Muž, ktorý mal byť zakladateľom *hāšimovskej* dynastie v Iraku, sa narodil v roku 1883 v Mekke v rodine, ktorej pôvod siahal až k prorokovi Mohamedovi. Krátko po narodení ho otec v duchu tradičnej výchovy poslal do beduínskeho prostredia, kde strávil niekoľko rokov, vďaka čomu sa cítil rovnako prirodzene v kmeňovom i mestskom prostredí. Skôr ako Fajsal dovšil siedmy rok, vrátil sa do Mekky, kde sa učil arabčinu a turečtinu. V roku 1893 sa jeho otec na príkaz sultána Abdülhamida II. musel presťahovať do Istanbulu, kde žil pod policajným dozom v paláci s výhľadom na Zlatý roh. Fajsal tu pod dohľadom súkromných učiteľov študoval matematiku, geografiu, históriu, vojenské umenie a naučil sa korán. Okrem toho sa zdokonalil

⁷⁰ AL-ADHAMÍ, Muhammad Muzaffar: *Al-malik Fajs al-awwal. Dirāsāt waṭā'iqja fī hajātihī as-sijāsija wa zurūf mamātihī al-gāmida*. (Kráľ Fajs I. Dokumentované štúdie o jeho politickom živote a okolnostiach jeho záhadnej smrti). Bagdad : Dār aš-šu'ūn aṭ-ṭaqāfiya al-ċamma, 1991, s. 61 – 62.

⁷¹ CLEVELAND, William L.: *A History of the Modern Middle East*. Boulder, Colorado : Westview Press, 2000, s. 203.

⁷² SHARABI, *Governments and Politics of the Middle East*, s. 153 – 154.

⁷³ IRELAND, *Iraq. A Study in Political Development*, s. 415.

⁷⁴ CLEVELAND, *A History of the Modern Middle East*, s. 204.

vo francúzštine a angličtine, lebo nesmel hovoriť po arabsky.⁷⁵ Fajsal strávil nasledujúce roky medzi pohyblivými pieskami politiky a diplomacie pri dvore a toto obdobie kulminovalo v búrlivých udalostiach mladotureckej revolúcie roku 1908.

Skúsenosti nadobudnuté v Istanbule nepochybne pomohli Fajsalovi dozrieť a vypestovali v ňom inštinkt potrebný na politické prežitie. Po revolúcii 1908, keď Mladoturci poslali jeho otca späť do Arábie ako vládcu provincie al-Hidžāz, Fajsal sa s ním vrátil a pomáhal budovať *hāšimovskú* hegemoniu nad susediacimi kmeňmi. Neskôr sa vrátil do Istanbulu, aby zastupoval voličov Džiddy a okolia v osmanskom parlamente. Tu sa Fajsal zakrátko vypracoval na obhajcu arabských záujmov a neskôr podnikol delikátnu misiu do Damasku, kde v otcovom zastúpení rokoval s predstaviteľmi tajných arabských národných spoločností.⁷⁶ Fajsal bol praxou i uvedomením pevne zviazaný s arabskou národnou vecou, ale na rozdiel od svojho staršieho brata °Abdallāha sa spočiatku neprikláňal k spojenectvu Arabov s Britmi. Podporovateľom tejto línie sa stal z nutnosti. Následná Fajsalova kariéra ako hlavy krátkotrvajúceho arabského kráľovstva v Sýrii medzi rokmi 1918 – 1920, jeho neplodné úsilie na mierovej konferencii v Paríži dosiahnuť niečo pre arabskú vec a jeho ponižujúce odstránenie z trónu a vyhnanie zo Sýrie Francúzmi,⁷⁷ poslúžilo na posilnenie jeho realizmu a schopnosti spolupracovať s rozličnými ľuďmi a skupinami.

Hodnotenia Fajsalovej osobnosti a charakteru sa rozchádzajú. Niektorí z jeho spolupracovníkov ho považovali za slabú osobnosť, príliš náchylnú načúvať každému, kto sa dostal do jeho blízkosti; iní ho videli ako bystrého politika, jedného z mála schopných ovládať a vyvažovať rozličné iracké sily. Jeho štýl určite nebol násilný, ale jeho metódy nemohli zakryť skutočnosť, že jeho vízia Iraku bola prezieravá, poctivá a založená na oddanosti národnej myšlienke, ktorú bol odhodlaný presadzovať aj za cenu značného rizika v podmienkach, v akých musel pôsobiť.⁷⁸ Akokoľvek hodnotíme jeho charakter, jeho postavenie bolo slabé. Ako monarcha dosadený do Iraku cudzou mocou si Fajsal vždy uvedomoval potrebu zapustiť korene v Iraku, ak má monarchia prežiť. Rovnako si uvedomoval nutnosť osloviť mladšiu generáciu Iračanov, t. j. vrstvu, ktorú jeho menej schopní následníci nechávali bez povšimnutia. Fajsalova schopnosť osloviť rozličné vrstvy dobre poslúžila jemu i Iraku. Tieto prednosti si jasne uvedomovali Briti, ktorí boli nadšení z toho, že po sýrskom fiasku je Fajsal nečakane naporúdzi. Ešte dôležitejšie ako jeho schopnosti bolo však britské sledovanie vlastných záujmov. Cítili, že keď usadia Fajsala na trón, môžu splatiť svoje predošlé záväzky *Hāšimovcom* a istým spôsobom obnoviť svoj poškrvnený obraz v arabskom svete. Zároveň verili, že Fajsala využijú na to, aby ovládal ďalších *Hāšimovcov* a ich prostredníctvom podstatnú časť Blízkeho východu. Najdôležitejšie bolo však to, že Fajsala považovali za tvárneho monarchu, prostredníctvom ktorého budú môcť ľahšie uplatňovať svoje mandátne právomoci.⁷⁹

⁷⁵ MUHAMMAD, °Alā° Džāsim: *Al-malik Fajsal al-awwal. Hajātuha wa dawruha as-sijāsī fi at-tawra al-°arabīja wa Sūrīja wa al-°Irāq*. (Kráľ Fajsal I. Jeho život a politická úloha v arabskej revolúcii, v Sýrii a Iraku). Bagdad : Maktabat al-jaqza al-°arabīja, 1990, s. 13 – 14.

⁷⁶ Al-ADHAMĪ, *Al-malik Fajsal al-awwal*, s. 12.

⁷⁷ SORBY, Karol R.: *Arabský východ, 1918 – 1945*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2005, s. 21.

⁷⁸ NI°MA, Kāzim: *Al-malik Fajsal al-awwal wa al-Inklīz wa al-istiqlāl*. (Kráľ Fajsal I., Angličania a nezávislosť). Bejrút : Dār al-°arabīja li-l-mawsū°āt, 1988, s. 94 – 95.

⁷⁹ At-TIKRĪTĪ, °Abdalmadžīd Kāmil: *Al-malik Fajsal al-awwal wa dawruha fi ta°šīs ad-dawla al-°irāqīja al-hadīta, 1921 – 1933*. (Kráľ Fajsal I. a jeho úloha pri založení moderného irackého štátu, 1921 – 1923). Bagdad : Dār aš-šu°un at-°aqāfīja al-°amma, 1991, s. 33 – 34; Al-BAZZĀZ, °Abdarrahmān: *Al-°Irāq min al-ihlāl hattā al-istiqlāl*. (Irak od okupácie po

Emir Fajsal prijal ponuku irackého trónu s istými výhradami, lebo vo veku 36 rokov už jasne videl, aká zraniteľná bude jeho pozícia. Uvedomoval si tiež, že moc nie je daná, ale treba sa o ňu usilovať a že donucovacie prostriedky treba mať, ale nie sú dostačujúce. Keďže vyrastal v Istanbule, mal z prvej ruky skúsenosť o úspešných intrigách svojho otca potrebných na to, aby bol vymenovaný za *šarīfa* Mekky. Ako poľný veliteľ Veľkej arabskej revolúcie počas prvej svetovej vojny poznal ťažkosti s mobilizovaním Arabov al-Hidžāzu, aby bojovali za spoločnú vec.⁸⁰ Bolo mu jasné, že bez britskej materiálnej pomoci by nebol mal nádej na úspech. Navyše jeho vyhodenie zo Sýrie mu napriek britskej podpore pripomínalo, že keď ide o imperiálne záujmy, priateľstvo je druhoradé. Tieto skúsenosti z neho urobili bystrého a realistického politika, ktorý si uvedomoval hranice vlastných možností, slabosť svojho postavenia a nevyhnutnosť zápasu na vytvorenie pevnejšej základne pre svoju moc. Táto citlivosť spojená s pozoruhodným osobným šarmom mu dobre poslúžila pri budovaní vlastnej autority v Iraku. V roku 1921 si Fajsal uvedomoval, že väčšina obyvateľov Iraku buď nevie nič o jeho existencii, alebo nevidí dostatočný dôvod na to, aby bol ustanovený za vládcu krajiny.⁸¹ Na druhej strane vedel, že jadro miestnej podpory môžu tvoriť tí, ktorí slúžili pod jeho velením počas arabskej revolúcie a krátko arabského kráľovstva v Damasku; tí teraz zastávali rozličné miesta v irackom štáte a spolu s britskými úradmi zaistili, že Fajsala v júni 1921, keď priplával do Basry, prijali v Iraku vládne, aj keď nie nadšene.

* * *

Systém mandátov vytvorený Spoločnosťou národov v zmysle článku 22 Paktu bol rozporuplný. Víťazné mocnosti si, samozrejme, hodlali ponechať bývalé nemecké kolónie a územia Osmanskej ríše, ktoré dobyli často za cenu veľkých obetí. Aby získali spoluprácu Arabov, sľúbili im, že sa už nedostanú pod nadvládu Turkov. Poskytli aj slávnostné záväzky, že anexia území nie je ich vojenským cieľom, čím vzbudzovali dojem, že budú rešpektovať právo na sebaurčenie národov, pričom zmluvy o povojnovom delení území boli už dávno podpísané. Keď sovietska vláda krátko po revolúcii zverejnila tajné dohody veľmocí, spojenci v priebehu roku 1918 vydali niekoľko vyhlásení, že splnia záväzky dané Arabom. Ako učebnicový príklad dvojtvárnosti a pokrytectva môže slúžiť *Anglo-francúzska deklarácia* o bývalých arabských osmanských provinciách zo 7. novembra 1918.⁸²

Mandáty nemali byť kolóniami, ale formou poručenia, v ktorej mandátna mocnosť spravuje dané územie pod dohľadom Spoločnosti národov prostredníctvom Stálej komisie pre mandáty. Najvyšší výbor Spoločnosti definoval podmienky mandátov a hranice mandátnych území. USA neboli členom Spoločnosti, ale ako jeden z bývalých spojencov, trvali na nevyhnutnosti svojho súhlasu s mandátmi, a preto všetky návrhy mandátov im boli predložené a oni ich schvaľova-

nezávislosť). Bagdad : Matba'at al-ʿānī, 1967, s. 122 – 124.

⁸⁰ MUHAMMAD, ʿAlāʾ Džāsīm: *Al-malik Fajsal al-awwal*, s. 28 – 30.

⁸¹ Al-HASANĪ, as-Sajjid ʿAbdarrazzāq: *Tārīḥ al-wizārāt al-ʿirāqīya*. (Dejiny irackých vlád). Diel 3., Bagdad : Dār aš-šūʿūn at-taqāfīya al-ʿāmma, 1988, s. 315 – 321; SAʿĪD, Amīn: *Aṭ-tawra al-ʿarabīya al-kubrā*. Vol. II. *An-nidāl bajna al-ʿArab wa al-Firansījīn wa al-Ingliš*. (Veľká arabská revolúcia. II. diel. Zápas medzi Arabmi, Francúzmi a Angličanmi). Káhira : Maktabat Madbūlī bez dátumu vydania, s. 343 – 344.

⁸² Text tohto vyhlásenia in: HUREWITZ, *Diplomacy in the Near and Middle East*, II., s. 30.

li s podmienkou, že „bude zabezpečené slobodné a rovnoprávne zaobchádzanie podľa zákona i v skutočnosti pre obchod všetkých štátov“.⁸³

Treba povedať, že niektorí britskí a francúzski štátnici nepovažovali rozdiel medzi mandátom a kolóniou za viac ako chiméru. Vari najúprimnejšie to vyjadril britský minister zahraničných vecí lord Curzon, ktorý v Snemovni lordov 25. júna 1920 povedal: „Je chybou predpokladať, že na základe Charty Spoločenosti alebo iného nástroja dar mandátu spočíva na Spoločenosti národov. Nie je to tak. Ten spočíva na mocnostiach, ktoré dobyli tie územia, a je na nich ako ich rozdelia. Za týchto podmienok nám pripadol mandát nad Palestínou a Mezopotámiou a my sme ho prijali, kým mandát nad Sýriou dostalo Francúzsko a prijalo ho.“⁸⁴

Mandátne územia, ktoré zahŕňali bývalé nemecké kolónie v Afrike a v pacifickej oblasti, boli na rozličnom stupni politického a spoločenského rozvoja. Keďže princíp mandátu požadoval, aby boli dovedené k nezávislosti čo najrýchlejšie, boli rozdelené do troch skupín. Tri bývalé turecké vilájety Mezopotámie (Irak), Palestína a Sýria, boli začlenené do skupiny A, pre ktorú bola nezávislosť dosiahnuteľná pomerne rýchlo. Mandáty nad nimi boli dané Veľkej Británii a Francúzsku až v auguste 1924, keď do platnosti vstúpila *Lausannská zmluva*,⁸⁵ ale dovtedy obe mocnosti vykonali viaceré *de facto* úpravy na vytýčenie hraníc a formu správy, ktoré Spoločenosť národov už nemohla odstrániť. Mnohé „objektívne reality“ museli byť akceptované.

Štúdia bola vypracovaná v Ústave orientalistiky SAV v rámci projektu VEGA – 2/0153/09: Východ – Západ: kultúrna diverzia civilizácie, jej minulosť a evolučné trendy. Hlavný riešiteľ PhDr. Viktor Krupa, DrSc.

⁸³ HUREWITZ, *Diplomacy in the Near and Middle East*, II, s. 114; LONGRIGG, *Syria and Lebanon under French Mandate*, s. 109 – 110.

⁸⁴ Cit. in: KIRK, George E.: *A Short History of the Middle East*. London, Methuen 1966, s. 130.

⁸⁵ HUREWITZ, *Diplomacy in the Near and Middle East*, Vol. II, s. 119 – 127.